

Hangváltó igetövek.

Tudományos nyelvtanaink alaktani részükben bőven tárgyalják azokat a névszótöveket, amelyekben hosszú magánhangzó váltakozik a megfelelő röviddel. Két csoportot különböztetnek meg köztük: 1. az egyikben a váltóhangpárok ezek: $\acute{a} \sim a$, $\acute{e} \sim \bar{e}$, $\acute{e} \sim e$, pl.: *nyár* \sim *nyarat*, *élég* \sim *éléget*, *kéz* \sim *kezet*; 2. a másik csoportban pedig \acute{i} , $\acute{ü}$, $\acute{ú}$ váltakozik i -vel, $\bar{ü}$ -vel, u -val, pl.: *víz* \sim *vízet*, *tűz* \sim *tüzet*, *úr* \sim *urat* (I. SIMONYI, TMNy. 292—307. I. és GOMBOCZ, MTörtNy. III. Alaktan 5—24. §.). Ugyanezek a nyelvtanok a többalakú igetövek csoportjainak felsorolásában a hosszú és a rövid magánhangzók váltakozásának csupán arról az egy esetéről szólnak, amelyben ilyen hangváltás fordul elő: $a \sim \acute{a}$, $e \sim \acute{e}$, $\bar{e} \sim \acute{e}$, pl.: *adok* \sim *ád*, *kelék* \sim *kél*, *tészék* \sim *téssz* (I. SIMONYI, i. m. 243—6. I. és GOMBOCZ, i. m. 70—71. §.). Már a névszótövek tárgyalásában is összehasonlíthatatlanul kevesebb szó esik az említett második csoportról, mint az elsőről, az igetövek között pedig egyáltalában nem is szerepel ez a második csoport. Megvan ennek az oka; az t. i., hogy az „ \acute{i} , $\acute{ü}$, $\acute{ú} \sim i$, $\bar{ü}$, u hangváltásnak inkább csak nyomai vannak“ (GOMBOCZ, i. m. 15. §.). Kis dolgozatomban a magyar nyelvtannak a hangváltó igetövekről szóló fejezetét próbáltam némiképp kiegészíteni az eddig mellőzött második igetőcsoportnak természetesen korántsem kimerítő, sőt inkább nagyon is hézagos taglalásával. Azt igyekeztem vizsgálatni, hogy az igetövekben milyen nyomai vannak az \acute{i} , $\acute{ü}$, $\acute{ú} \sim i$, $\bar{ü}$, u hangváltásnak. Megfigyeléseim nem terjednek ki rendszeres módon sem a régi nyelvre, sem a nyelvjárásokra, hanem csak a mai irodalmi nyelvhasználatra korlátozódnak, s a helyesírásunk ingadozásaival való foglalkozás adta meg hozzájuk az első ösztönzést.

A megvizsgált igetövek mind egytagúak és hangalakjuk szerint csoportosítva a következők:

hi, hív; nyí; ri; sí; szí, szív; ví, vív;

bú, bújik, búvik; fú, fúj;

búg; rúg; ság, ság-búg; zúg, zúg-búg;

nyílik, nyúl, nyúlik; dül, dül, dül-fül; fülük, fül;

gyül, gyülik, gyúl; hül, hül-fül; múlik; sýnylik;
szünik, tünik, ún; húny; csíp;
bír, ír, nyír, sír; gyűr, gyúr; szúr, szúr; túr, túr; fúr;
csúszik, kúszik, úszik; dívik, ívik;
bíz, bízik, hízik; fúz, tűz, űz, űz-fúz; húz, nyúz, zúz.

A sorozatból talán el is maradhatna egy-két ige, s az elterjedtebbnek látszó kiejtés szerint rövid magánhangzóval lehetne írni például ezeket: *hül, un, huny, bír*. Igaz ugyan, hogy nemcsak a nyomtatás nem mutatja mindig híven az író kiejtését, hanem sokszor maga a kézirat sem, de azért latba lehet vetni a rövidhangzós írás javára efféle adatokat: „A sok kincznek a tél csak *hült* helyét leli“ (PETŐFI: A puszta, télen). „*Elhülnétek*, látva rettenetes pajzsát“ ARANY: Toldi, Előhang). *Hül!* (SZINNYEI: MNyHas.⁷ 71. l.). „Mikor *unod* már meg örökös munkádat“ (PETŐFI: János vitéz XIX, 3). „Csupán magát vitte a *megunt* életet“ (uo. XIX, 6). „S nem *megunt* előtte Isten szép világa“ (ARANY: Toldi I, 12). „Mert ha nem *birhatom* kedves Huskámát: Nem is fogok *birni* senkit e világon“ (PETŐFI: János vitéz XIV, utolsó versszak). „Lehányta volna ám, ha *birt* volna véle“ (uo. XVII, 11). „Hárman sem *birnátok* súlyos buzogányát“ (ARANY: Toldi, Előhang). „Hajnalig, se *birtam*“ a szemem *lehunyni*“ (uo. IV, 14). *Huny* (SZINNYEI: MNyHas.⁷ 47, 150).

Hogyan oszlanak meg a különféle nyelvtani alakokban a váltóhangok?

Hosszú magánhangzó van az egész igeragozáson végig minden módban és minden időben, tehát: *múlnak, múlnának, múlnának, múljanak; nyílnak, nyílnának, nyílnának, nyíljanak* stb.; *dült, fült, gyúlt, nyúlt; dült, fült, gyült*; e szerint következetesebb volna helyesírásunk, ha hosszú váltóhangot írnánk ezekben is: „*elmúlt* az idő“, „*kinyúlt* a szeme“, mert ugyanazon egyén beszédeben nincs ilyen hangváltás: „*múlnak* a napok ~ *multak* a na-

¹) Figyelembe vehetjük azt is, hogy az *-ás, -és* képző előtt (l. ott) mindig meg szokott maradni a hosszú váltóhang, mégsem igen mondják és írják így: *kihülés, lehülés, meghülés*, hanem inkább a rövidhangzós alakok a közkeletűek: *kihülés, lehülés, meghülés*. A ritkábban előforduló és népies *hül-fül* ikerszóban nyilván a *fül* hatása miatt az első tagban is hosszú az *ű*: „Toldi György e szóra csakugy *hüle-füle*“ (ARANY: Toldi XII, 3).

²) De hosszú a magánhangzó az alapszótól a nyelvi köztudatban már teljesen elszigetelődött következő származékokban: *bíró, bírál, bírság*.

pok“, „nyílnak a virágok \approx nyíltak a virágok“. Régebben írták is ezeket hosszú magánhangzóval, pl.: „Igy múlt ki ő kelme ebből a világból“ (PETŐFI: János vitéz XII, 14). „Megnyílt akközben az ajtó“ (PETŐFI: A helység kalapácsa II.). „S nem rajtam múlt“ (SZINNYEI, MTsz. Bevezetés X. 1.).

Hosszú váltóhang van az igenevekben is: *múlni, nyíl*ni stb.; *múló, nyíló, hívó, síró-rívó, sívó* homok, *dűlő, megszűnő, feltűnő, kitűnő, szűrő, gondűző* stb.; kézzel *írt* könyv, *írott* malaszt, *összegyűrt* levél, *gyűrött* ábrázat, a *meghívottak, hízott* liba, *megbízott* egyén, *űzött* vad, *zúzott* seb, *múlt*¹⁾ idő, *nyílt* titok, *nyíltan* beszél, *dült* betű, *dülten* van szedve, *megszűnt* cég, *eltűnt* milliók stb.; *megbízandó, behívandó, megírandó, hozzáfűzendő, kitűzendő, áthúzandó, összezúzandó* stb., de rövid magánhangzóval: *mulandó, mulandóság; dúlva-fúlva, elnyúlva, haragra gyúlva, múlva, múltván, kinyúlva, kinyilván, bízva, bízván, bízást* stb.

Megmarad a hosszú váltóhang az igeneveknek továbbképzésében is: *fúvóka* 'Mundstück, Düse' (KELB.³⁾), *úszóka* 'úszójelző, bója' (KELB.³⁾); *űzke* (vegytani műszó) 'Kapelle, Test, Probiertegel' (KELB.³⁾); *bújócska; csúszós, nyúlós, szúrós, sírós, szívós, csípős, fűzós*.

Az elszigetelődés, a gyökérszóval való kapcsolat meglazulása, az eredeti jelentéstől való eltávolodás kivételeket teremt: „a hámból *kirúgó* ló“ mellett a 'Feder, Sprungfeder, Spirale, Triebfeder' jelentésben (KELB.³⁾) lehet: *rugó*, mert ebben már nem érezzük a *rúg* igét („óranak, cselekedetnek *rugója*“, „*rugóra* jár“); *rúgós* ló, de: *rugós* ágybetét; a *megbízottak*, de: *bizottság* és *bizottmány*, mert a köztudatban ezek is többé-kevésbé elszakadtak már a *megbíz* igétől; *elcsipett* tolvaj, ellenben: *csipetke* (tkp. *csipetke*) 'csipkedett galuska' (EtSz.); az ajtó *kinyilván*, de: *nyilván* 'gewiß, offenbar, wahrscheinlich' (KELB.³), *nyilvánvaló, nyilván-tart, nyilvános, nyilvánít, nyilvánul*. Ilyen elszigetelődött származékok ezek is: *biz* („nem megyek *biz* én“), *bizony, bizonyít, bizonyos, bizton, biztonság, biztos*.

¹⁾ VERSEGHYnek a „Magyar Nemzeti Oskolák“ számára írt Magyar Grammatika avvagy Nyelvtudomány című nyelvtanában ilyen igeidőnevek vannak: *félmúlt* v. *alligmúlt*, *elmúlt* (perfectum), *régenmúlt* (XLI—XLII). Más példák: „A *múltat* s *jövendőt*“ (KÖLCSEY: Hymnus). „*Múltadban* nincs öröm“ (BAJZA: Sohajtás).

Hosszú továbbá a magánhangzó a következő képzők előtt: *-hat, -het: írhat, csíphet, fűzhet, gyűrhet, dúlhat-fúlhat* stb., a továbbképzésben szintén: *megbízhatóság, tűrhető, múlhatatlan* stb.

-t (műveltető képző): *dűt* (az irodalmi nyelvben inkább: *dönt*), *fűt, hűt* (a *dűl, fül, hül* műveltetője, a *nyílik-é* azonban: *nyít*); *j*-vel társulva: *gyűjt, gyújt, nyújt* (a *gyűl, gyúl, nyúlik* műveltetője) s a hasonló hangalakú, de mai nyelvérzékünkkel nem elemezhető *sűjt*; ezeket a *j*-vel bővült alakokat ugyan rövid magánhangzóval írja mostani hivatalos helyesírásunk, de a Helyesírási Bizottságnak 1900-i javaslatában s a Magyar Helyesírás Szabályainak 1901-i és 1902-i kiadásában a szójegyzék még fölveszi a hosszúhangzós változatokat is, igaz, hogy zárójelbe téve. Irodalmi példák: „*Nyújts* feléje védő kart...“ „*S elsűjtád* villámidat...“ (KÖLCSEY: Hymnus). „*Vitte, odanyújtá* Etele királynak“ (ARANY: Buda halála XII, hátulról a 3. versszak); *gyújtó* (Jegyzetek Buda halálához, VIII. ének); *gyűjt* (sokszor; ARANY: A magyar népdal az irodalomban). Hosszúhangzósak a NySz. megfelelő címszavai is. L. még: *összegyűjt* (SZILY, NyÚSz. I. Előszó VI. l.) *gyűjt* (SZINNYEI: MNyHas.⁷ 11), *nyújt* (uo. 152), *sűjtol* (uo. 62). A hosszú magánhangzóval való írás mellett szólna az, hogy hasonló hangtani helyzetben hosszú váltóhanggal mondjuk és írjuk ezeket is: „*Bújt* az üldözött.“ „*Fújt* a szél.“ Elszigetelődés miatt rövid a magánhangzó a következőkben: *bujt*¹⁾ 'homlít, ablegen, absenken' (KELB.³⁾), *bujtás, bujtvány; sujtás*²⁾ 'Borte, Verschnürung, Soutache' (KELB.³⁾).

-at, -et és *-atik, -etik: búgat, feldúlat, kifúrat, behúzat; összefűzet, átszűret, kitűzet; becsípet, írat, nyírat, elhívat, kiszívat, várat vívat, megbízat, megelőző -k képzővel: ríkat; feldúlatik, kitűzetik, megbízatik* stb. Megmarad a hosszú váltóhang az egész ragozásban: *íratok, íratam, íratnék, írassak* stb.; *hívatom, hívassa; húzassa ki; megbízatnak, megbízattak, megbízatnának, bizassanak meg* stb. Továbbképzésben szintén: *beíratás, megbízatás; búgattyú* (l. EtSz. 1. *búg*), *zúgattyú* („*Vasa, mint zúgattyú, a levegőt szelte;*“ ARANY: Buda halála IX, 34); de rövid magánhangzóval járatos a *szivattyú*, valamint a *-kozik* visszaható

¹⁾ Más eredetűek ezek a szavak: *felbujt, felbujtó, bujtogat* (l. EtSz. 1. *bojt* ∞ *bolt*).

²⁾ A NySz.-ban a *sűjt* főcímszó alatt.

képzővel¹⁾ megtoldott alakok: *beiratkozik, feliratkozik, nyiratkozik, unatkozik, hivatkozik, nyilatkozik*; az utóbbi kettő már el is szigetelődött gyökérszavától (*hi, hív; nyílik*). A *sirat* szóban sem érezzük a *sír* műveltető alakját (aki *sirat* valakit, az maga *sír*, nem mást *ríkat*); a *mulat*²⁾ is cselekvő ige mai nyelvérzékünknek, bár eredete szerint a. m. *'múlatja az időt'*. Elhomályosodott a *hívás* képzete is ezekben a szavakban: *hívadás, hívatra van, hivatottság*; a *hivatott* egyén az, *'akinek hivatása van'*, a *hivatott* egyén pedig az, *'akit hívtak'*. A *megunat* váltóhangjának rövidségét eléggé megokolja az alapszó magánhangzójának rövidsége (l. előbb).

-tat, -tet és származékai: *csíptet, csíptető, bújtat, fújtat, fújtató, csúsztat, csúsztatás, úsztat, úsztató, rúgtat* („De én is paripámat utána *rúgtatom*...“ GARAY: Az obsitos I.), *megszűntet, eltűntet, feltűntető, kitűntetés* (a régi nyelvben: *várat vítat, túrteti magát*; l. NySz.). A helyesírás nagy ingadozásokat mutat. Az Akadémia szerint: *csíptet* v. *csíptet*, BALASSA és KELB.³⁾ szerint: *csíptet*, a NySz. címszava szerint: *csíptet*; Ak., BAL., KELB.³⁾: *bujtat*, NySz.: *bújtat*; Ak., BAL.: *fújtat*, KELB.³⁾, NySz.: *fujtat*; Ak., KELB.³⁾, NySz.: *úsztat*, BAL.: *usztat*; Ak.: *rúgtat*, BAL., KELB.³⁾: *rugtat*. Ha ebben az írásmódban állapodunk meg: *szűnik* ~ *szüntet, tűnik* ~ *tűntet*, akkor abba a következtetésbe esünk, hogy kétféleképp kell írunk a következő alakokat: *ti megszüntetek, én megszüntetek, ti eltűntetek, én eltűntetek*; pedig itt a hangtani helyzet teljesen azonos, elszigetelődés meg nincs, mert élénken érezzük, hogy a *szüntet* és a *tűntet* a *szűnik*-nek és a *tűnik*-nek műveltető alakja. Az *untat*-ra nézve l. az *-at, -et* képzőről szóló előbbi bekezdés végét.

Mai nyelvérzékünknek cselekvő értelmű a rövidhangzós *biztat* és *vitat* ige; nem úgy fogjuk fel őket, mint a *bízik* és a *ví(v)* műveltetőjét. Itt tehát meg van okolva ez a különbségtetés: *ti biztatok, én biztatok*. Származékaikban is rövid a váltóhang: *biztatgat, biztatás, vitatkozik stb.*

-gat, -get és származékai³⁾: *csípeget, hívogat, hívogatás,*

¹⁾ L. hátrább a *-kozik, -kézik, -közik* képzőt.

²⁾ Származékai természetesen mind rövidhangzósak: *mulatság, mulatóságos, mulattat, mulattató, mulatozik stb.*

³⁾ Ezt a hozzáadást („és származékai“) a többi, ezután következő képzőhöz is oda kell érteni.

irogat, irogató, fűzőget, tűzőget, gyűröget, gyúrogat, húzogát, szúrogat (így közli a Címszójegyzék BARÓTI SZABÓ DÁVIDBÓL). Helyesírási szótáraink csak néhányat vesznek föl a sorozatból, azokat is rövid váltóhanggal: *huzogat* (Ak.), *csipeget, hivogat, irogat, tűzőget* (BAL.); ellenben KELB.³ szerint: *csipeget, hivogat, irogat, fűzőget*.

-gál, -dogál: *húzgál, húzigál; sírdogál, fújdogál, úszdogál* (NySz.); a TMNy. rövidhangzósna írja valamennyit (401—3. l., de az *úszdogál*-t nem említi).

-ódik, -ődik: *íródik, vívódik, beszívódik, odacsipődik, össze-fűződik, gyűrődik, átszűrődik, tűnődik, feltűrődik* a kabát gal-lérja, *befűrődik, felfűvődik, felfújódik, elhúzódik, összezúzódik*; megelőző gyakorító -l képzővel: *sínylődik, zúgolódik*. Kivétel volna: szeme *lehunyódik*, de ennek rövid magánhangzójára nézve l. a *hunytól* alakról szóló megjegyzést.

-ódozik, -ódzkodik: *húzódodik, húzódkodik*; a *rugódodik* magánhangzójának rövidségére talán hatással van a rokon-értelmű s az irodalmi nyelvben közkeletűbb *rugdalódik* igének rövid váltóhangja. A NySz. szerint vannak hosszúhangzós változatai is, KELB.³ is így írja: *rúgódozik*.

-ás, -és: *írás, hívás, szívás, megbízás, csípés, megszűnés, átszűrés, eltűnés, fényűzés, elmúlás, rúgás, szűrés* stb.

-t (főnévképző): *megnyíltá t, nagy magabíztában, megszűntekor, eltűnté alkalmával, idő múltán, múltával*.

-nok: *írnok, írnokság, írnozkodik* (NyÚSz. 145 és 636: *írnok, 314 és 400: írno; BAL.: írno, írnozkodik; KELB.³: írno, írnozkodik, írnokság*).

-vány: *nyúlvány*.

-ánk: *nyúlánk* (Ak. és BAL. így; TMNy. 522 és KELB.³: *nyúlánk*). A 'fúr' jelentésű régi *fúl* idetartozó származékának ma szokásos írásmódja: *fulánk* (l. TMNy. 522), de a mostani kiejtésnek jobban megfelelne, ha így írno: *fullánk*. Már a NySz. is idéz II-es alakokat, pl. FALUDIBÓL; MÓRA FERENC is *fullánkos* humorról beszél (Napok, holdak, elmúlt csillagok 42).

-atlan, -etlen: *íratlan, nyíratlan, kiszívatlan, hívatlan* („*Hívatlan* vendégnek az ajtó megett a' helye.“ VERSEGHY, i. m. 504. l.), *megbízatlan, gyűretlen, szűretlen, fűzetlen, kitűzetlen, fúratlan, gyúratlan, húzatlan* („A mēnyei harang *húzatlan* szóla-lék ...“ NÉGYESY, Magyar olvasókönyv I. 31: Júlia szép leány).

Ezeket a mellékneveket az *írt, írott, nyírt, nyírott* stb. igenév ellenkező értelmű párjának érezzük, a *szünetlen-t* ellenben inkább a *szünet* főnévvel kapcsoljuk össze, nem a *szünt* igenévvél („szünetlen panaszkodás“ a. m. 'szünetnélküli', *szünetlenül* a. m. 'szünet nélkül'), ebből érthető váltóhangjának rövidsége. A „*hivatlan* egyén“ a *hívott-nak* az ellentéte, a *hivatlan* pedig (azaz: 'hivatatlan, hivatásnélküli') a *hivatott-nak* (l. a *hivatott* és a *hivatott* igenév különbségét az *-at, -et* képzőről szóló bekezdés végén). A helyesírásban itt is nagy a bizonytalanság: van *nyíratlan* (Ak.) és *nyíratlan* (KELB.³), *iratlan* (KELB.³) és *iratlan* (BAL.), *füzetlen* (KELB.³) és *füzetlen* (BAL.), *hivatlan* (BAL. és KELB.³) és *fúratlan* (BAL.).

-talan, -telen: *szüntelen*, de: *untalan*, mert emennek alapszavát is írhatjuk *un-nak* (l. előbb). Mai helyesírásunk *szünetelen-t* ír ugyan, KELB.³ szerint pedig az *untalan* is *úntalan* és *mindúntalan*.

Rövid váltóhang van ezek előtt a képzők előtt:

-aszt, -eszt: *mulaszt, riaszt; dülleszt, fullaszt, gyullaszt* (az utóbbi kettő a régi nyelvben hosszú magánhangzóval is előfordul a NySz. tanúsága szerint: *júlaszt, gyúlaszt*). Továbbképezve: *dülleszkedik, rugaszkodik*.

-lal: *birlal, hizlal*, de a *bir* alapszó maga is lehet rövidhangzós (l. előbb).

-árog: *szivárog, szivárvány*.

-bál: *nyírbál*.

-d, -ad, -ed: *kidülled, fülledt, fullad, gyullad* (régebben *fúlad, gyúlad* is, l. NySz.); *csipedett* a. m. 'csipkedett galuska' (EtSz.), *riad, viadal, tündér, ivadék, düledék, nyiladék* ('nyílás'), *nyíradék* ('Abschnitzel' KELB.³), *szüredék* ('Filtrat' KELB.³), *turadék* ('vaddisznótúrás' KELB.³), *zúadék* ('Gestampfe' KELB.³, az utóbbi kettő nincs meg a Címszójegyzékben), de a *zúadék*-ot is lehetne rövid váltóhanggal írni.

-dal, -del: *csipdel, furdal, rugdal, rugdalózik, szurdal, tűzdel* (Ak., BAL.; KELB.³ szerint: *tűzdel*). Vö.: *vág* ~ *vagdal*.

-dos, -dős: *csipdes, bujdosik, Bujdosó* (vezetéknev), *rugdos, sugdos*. Vö.: *vág* ~ *vagdos*.

-doz, -döz: *nyiladozik, düledezik, hüledezik* (alapszava is lehet rövidhangzós), *tünedezik*, valamint az irodalmi nyelvben nem igen járatos *csipdez, sugdoz*.

-dokol, -dököl: *bujdokol, fuldokol, fuldoklik, tündököl, tündöklük.*

-csol, -csöl: *szürcsöl* és (megelőző -k képzővel) *rikácsol.*

-k a következő továbbképzésekben: *rikolt, sikkolt; rikit, sikit; sikongat.*

-kál; -kél: *irkál, nyirkál, furkál, gyurkál, szurkál, turkál; csipkelődik.* Ingadoznak ezek: *bújkál, fújkál, nyúlkál, úszkál, csúszkál; BAL. és KELB.³: bujkál, Címszójegyzék: fujkálni, MTsz.: nyulkál, KELB.³: nyúlkál; Ak.: úszkál, csuszkál, BAL. és KELB.³: uszkál, csuszkál.*

-kod, -kéd, -kőd: *csipked (EtSz.), tűzköd (BAL.), huzkod (BAL.), húzkod (KELB.³).* Csak a *csipked* közkeletű; a másik kettő népnyelvi szó, az irodalomban nem igen járatosak, talán ezért is van bennük ingadozás. A *tűzköd* nincs is meg a Címszójegyzékben, a *húzkod* megvan CzF. alapján.

-ng: *dülöng, dülöngél, dülöngérez; ritkábbak: gyülöng, nyilong.*

-all; -alkodik; -alg: *fuvall, sugall, rivall, fuvallat, sugallat; rárivalkodik, sivalkodik, felfuvalkodott; rivalg.*

-m; -amlik, -emlik; -amodik; -emkédik; -emkézik: *csuszamós (EtSz.); megcsuszamlik, felgyülemlik, gyüremlik (a. m. 'gyűrődik' KELB.³), szüremlik (a. m. 'szűrődik' uo.), türemlik (a. m. 'tűrődik, gyűrődik' NySz.); megcsuszamodik; szüremkedik (Címszójegyzék: szüremkedik), türemkedik; beszüremkezik.*

-an, -ant, -ent: *csusszan, csippent (EtSz.);* eléje toldott *kk*-val: *nyikkan, rikkant, sikkant.*

-kodik, -kédik: *bizakodik, üzekedik, dulakodik, furakodik, huzakodik.*

-kozik, -kézik, -közik: *birkozik (alapszava is lehet rövidhangzós), gyülekezik, felgyürközik, feltürközik (Címszójegyzék);* előtte más képzővel: *siránkozik.*

-alom, -elēm; -dalom: *bizalom, siralom, türelem, üzelmek, fualom, unalom (alapszava is lehet: un), továbbképezve: bizalmas, rugalmas, sugalmaz; birodalom (alapszava is lehet bir), irodalom, bizodalom.*

-mány, -mény: *bizomány, iromány, tünemény, bizományos, tüneményes.*

-at, -et: *divat, irat, csipet, fűzet (a. m. 'irka'), szünet, tünet,*

szüretkor, egy türet vászon ('eine Webe Leinwand' KELB.³), huzat, csőfurat; továbbképezve: csipetnyi, huzatos,¹⁾ tüneti stb. -atal; -atag: hivatal; sivatag, fuvatag.

Rövid váltóhang van ezekben a nyelvújítási vagy még későbbi keltű szavakban is: szivacs, gyutacs; huzal; huzam, huzamos, üzem; ruganyos, uszony, szurony; ivar, szivar; csipesz; irány, uszály; zugirász (NyÚSz. 145: írász, 636: írász), zugirászat, irkász ('Szkribler' KELB.³); dülény, dülényded; fényirda, távirda, csuzda ('széncsúsztató a vasúti állomáson' EtSz.), KELB.³ szerint azonban: csúzda és szintén hosszú magánhangzóval: zúzda (NyÚSz., Címszójegyzék és KELB.³); fuvola; gyurma; üzlet (van ilyen kiejtése is: üzlet).

Igetöves összetételek: irón (NyÚSz. 267: irón, 636: irón; újabban az összetétel elhomályosodása miatt még az ón-t is meg-rövidítik: „Ez az ön ironja“, mondja a hirdetés!); szünidő, szünnap, szünóra; dülmirigy (KELB.³: dülmirigy a. m. 'Vorsteherdrüse'); ruggyanta.

Ingadozó a váltóhang a következő két képzőpár előtt:

-ár, -ér: sivar (NyÚSz., Ak., BAL., KELB.³), üzér (NyÚSz., KELB.³), üzérkedik (NyÚSz., Ak., BAL., KELB.³); Ak.: füzér, NyÚSz. és KELB.³: füzér, BAL.: füzér, de: rózsafüzér; bűvár (NyÚSz. címszó, Ak., BAL., KELB.³).

-ékony, ékény: gyulékony, mulékony, nyulékony (NyÚSz.), gyulékony, mulékony, nyulékony (BAL.), gyulékony, mulékony, nyulékony, nyulékony (KELB.³); rugékony (NyÚSz., Ak., BAL., KELB.³); tünékeny (NyÚSz., BAL., KELB.³); dülékeny (Címszójegyzék, KELB.³). Az első hármat mint egészen hasonlót egységesen lehetne írni *ú*-val: gyulékony, mulékony, nyulékony, a másik hármat pedig rövid váltóhanggal: rugékony, tünékeny, dülékeny (a rugékony-ban már elhalványodott a 'rúgás' képze). Hosszú magánhangzó van a hízekony szóban is (Címszójegyzék, BAL.).

Az adatoknak ez a csoportosítása eléggé szemlélteti köznyelvi kiejtésünknek az *í, ü, ú ~ i, ü, u* hangváltás dolgában mutatkozó számos ingadozását, de kitűnnek belőle azok az esetek is, amelyekben általánosnak mondhatjuk ezt a hangváltást irodalmi nyelvünk szempontjából.

NAGY J. BÉLA.

¹⁾ Tüzetes a NyÚSz. szerint „nem a tüzet főnévből származik (hiszen ilyen főnév nincs és nem is volt), hanem a tűzött mn.-ből“ (353).